

Diktatura

Kupivši u Mletačkoj ulici u Zagrebu dvije susjedne kuće, Meštrović ih je od početka namjeravao preurediti i proširiti. Angažirao je dva istaknuta arhitekta koji su odmah počeli s radovima na projektu, ali nisu namjeru proveli u djelo jer Meštrović nije olako prihvaćao ona arhitektonska mišljenja koja se nisu slagala s njegovima. Kovačić i Ibler stoga su se povukli, a zamijenio ih je arhitekt Bilinić, sin Ivanova prvog učitelja, koji je bio poslušniji suradnik.

Nisam nikad otkrila kad se točno moja majka s dvoje djece u dobi između tri i dvije godine preselila u Mletačku 8. Možda je to bilo neposredno prije mojeg rođenja 19. lipnja 1927. na drugome katu te kuće. Do naše je bila Ružina kuća, odakle je Ruža satima mogla promatrati Ivana kako radi u svojem atelijeru smještenom s druge strane vrta.

Ona se nikad nije sasvim pomirila sa svojom sudbinom i dalje zgrožena što njezinog muža privlače druge žene. Našavši se sad opet u dodiru s Meštrovićem, nastavila je s bijesnim ispadima, sve češćima i bješnjima, sve dok nisu posve potkopali njegovu ljubav. Nije se mogla pomiriti s Meštrovićevim uvjerenjem da »jedino djeca mogu učvrstiti muško-ženski odnos, a to podrazumijeva i vjernost. Tako nalaže priroda i tako potvrđuje Novi zavjet.«

Moje prvo sjećanje visok je zid pokriven bršljanom, koji je opasavao mali vrt, zajednički dvjema kućama i atelijeru; Ružini su prozori gledali prema vrtu. Rođena sam ujutro na Tijelovo u sobi predviđenoj za djecu. Dan ranije Olga je duboko uvrijeđena otišla iz majstorove spavaće sobe na drugome katu i sklonila se na trećem. Naime, dok je radosno i s naporom silazila niza stube da dočeka Meštrovića koji se vratio s Bliskog istoka, on joj je doviknuo: »Onda? Još nisi rodila?«, što je Olgu ozlovoljilo.

Izbivao je više od mjesec dana držeći da njegova prisutnost nije potrebna za vrijeme Olgine poodmakle trudnoće. Drugi *Indijanac* na kojem je radio bio je već u ljevaonici kamo je iz Engleske stigla bronca najboljeg sastava, kao i tone dobro sušenog drva koje će pospješiti taljenje. Kolosalni kip Grgura Ninskog mogao je pričekati.

Za Meštrovića je posjet Egiptu i Svetoj zemlji bio ispunjenje velike želje. U tom je trenutku imao prilike putovati s prijateljem, monsinjorom Rittigom⁷⁵, koji nikad prije nije bio u Egiptu, ali je nekoliko puta posjetio Svetu zemlju. Ivan je tako imao stručnog vodiča na mjestu Isusova rođenja. Rittig je znao za Ivanova neortodokсна vjerska shvaćanja i nije o njima vodio mnogo računa. Njemu je, pak, u Egiptu Meštrović mogao objasniti čaroliju faraonske umjetnosti, kao i *Hamurabijeva zakonika*, tisuću godina starijeg od Mojsijevih zapovijedi, čijim se prilagodljivim i čovječnim načelima Meštrović divio.

Vrativši se iscrpljen od puta, nije uvidio kakvu je uvredu nanio Olgi, te je ostao spavati sam u svojoj sobi na drugom katu. Olgi su u ponoć počeli trudovi. Moja prva vriska začula se točno u 9 ujutro kad je zvono crkve svetog Marka oglasilo kretanje povorke na Gornjem gradu. Kako je novorođenče bilo žensko, Olga nije ni probudila Meštrovića. U pismu iz 1952. poslanom iz Syracuse u državi New York, Meštrović se prisjetio susreta s djetetom.

»U devet ujutro kad mi je mama donijela kavu, upitala me sjećam li se što se dogodilo na današnji dan prije dvadeset i pet godina. Oklijevao sam koji trenutak i odgovorio: Javljeno mi je da se rodila moja Lucika⁷⁶. U deset sati sam se popeo na treći kat i ugledao slatku malu lutkicu, već okupanu i previjenu. Male su joj ručice i prstići izgledali poput golubljih pandžica, skvrčeni u šake, a ustašca – tako sitna – jedva je bilo vidjeti. Sagnuo sam se i poljubio je, a ona je pomaknula glavu kao da se proteže... Mama je odahnula; mislila je da sam zacijelo htio još jednog sina. Iskreno, nije mi bilo važno, osobito kad sam vidio da rasteš sve slađa i zgodnija.

Onda, kad si se razboljela, postali smo veliki prijatelji. Imala si tek mjesec dana, a tvoja majka i ja izgubili smo svaku nadu da ćemo te spasiti. Mali tumor na tvom vratu toliko je nabubrio i otvrdnuo da nisi ni plakala ni micala glavicom. Jedva si disala. Tata je u očaju nosio svoju ptičicu s jednog na drugi kraj grada, savjetovao se s doktorima, preklinjao ih da te spase. Dr.

⁷⁵ Svetozar Rittig (1873-1961). Župnik crkve sv. Marka u Zagrebu.

⁷⁶ Nadimak koji mi je nadjenuo otac, samo se on njime služio; nadahnut riječima moje bečke njegovateljice koja je imala običaj govoriti »Nicht lutschen«, što je značilo da ne smijem dudati prst.

Gottlieb jedini mi je dao dašak nade i premda je zahvat bio opasan, odlučili smo se na operaciju.

Bili su to najteži trenuci u mojem odnosu s Lucikom. Kasnije, u još tri prilike, osjećao sam da mi je srce slomljeno, ali nikad tako kao u to vrijeme kad si bila tako sitna i ranjiva. Nisi mogla ni zucnuti: samo si očima tražila pomoć.»

Meštrović je godinama redovito pisao pisma trima svoje najmlađe djece. Olga je, pak, pisala Marti da bi ublažila nepravednu razliku koju je otac pravio između nje i nas. Meštrović je bio nekako hladan prema Marti, slabašnoj i blijedoj djevojčici, tri godine starijoj od mene. Njezinu sramežljivost pogoršavala je kratkovidnost koju su pokušali ispraviti debelim naočalama. Meštroviću je fizički izgled njegove djece bio presudan i opterećivao ih je svojim estetskim zahtjevima.

Nekoliko mjeseci nakon mojega trećeg rođendana rođen je moj brat Mate. U kutu naše igraonice postavljen je stol za kojim je četverogodišnji Mate demonstrirao svoje vještine budućeg kipara. Satima bi modelirao plastelin u boji dok mu je guvernanta čitala priče. Nije bilo neobično da se posjetitelji Meštrovićeva atelijera popnu s kiparom na drugi kat i dive se tim malim umjetničkim djelima.

Kasnije, kad je Meštrović zaključio da mu je sin stasao da postane šegrt, htio ga je povesti u svoj atelijer, što je Mate odbio. Naviknut na izradu monumentalnih djela, Meštrović nije ni sanjao da će Mate postati nadareni minijaturist.

Stariji brat Tvrtko bio je lijep, ali je gledao u križ. Kirurškim je zahvatom ta mana ispravljena u njegovim adolescentskim godinama, ali je njegova osobnost pretrpjela ožiljke. Ivan nije sa sinom uspijevao komunicirati ni pogledom (njegov uobičajeni način komunikacije s djecom), niti pronaći verbalni način da mu se približi. Od rane mladosti dječak je bio samotnjak i melankolik. Meštrović je govorio da je osamljenost znak velike inteligencije i da je važno razlikovati misaoni temperament i sjetu. Kad je Olga izražavala zabrinutost za Tvrtkovu stidljivost, odgovarao je vrlo odrješito: »Ah! Žene nikad neće shvatiti mudrace!«

Za Meštrovića biti dobar otac značilo je štititi svoje potomstvo od svakog zla, hraniti ga i pružati mu odličnu izobrazbu. Ali zbog opsjednutosti umjetnošću zanemarivao je važnost usmene komunikacije, kakvu je on

imao sa svojim djedom, bakom, roditeljima i starijima s obronaka Svilaje. Olga se kao bivša ljekarnica brinula za zdravlje djece. Smatrala je da skladni fizički razvoj ovisi i o švedskom načinu gimnasticiranja uz nešto sporta, što je Meštrović držao besmislenom djelatnošću, osim plivanja i dugog planinarenja.

Večera za okruglim stolom u blagovaonici u Mletačkoj ulici bila je službena. Meštrovići su jeli u tišini osim kad bi na večeri bio Petar. I Olga je bila škrta na riječima: razmijenila bi tek koju riječ s trenutnom guvernantom, a svaka guvernanta bi se zadržala oko osamnaest mjeseci. Osnovni

im je zadatak bio podučavanje jezika »koje djeca uče s nevjerojatnom lakoćom«, kako bi rekli odrasli, tako da su djeca ovladala njemačkim, engleskim i francuskim i prije nego što su krenula u školu. U sklopu tog spartanskog odgoja djeca su za vrijeme obroka smjela samo odgovarati na pitanja jer previše priče ometa pravilno žvakanje. Prije nego što bi ustali od stola, tata bi ih preplavio poljupcima i milovanjem. Katkad, iako je bilo zabranjeno smetati ga u poslu, ja bih mu se uvukla u atelijer i zastala na vratima tako da me vidi. Posve unesen u posao, pustio bi me da dugo čekam dok konačno ne bi rekao:

» – A što ti tamo radiš?

– Samo sam došla po poljubac, odgovorila bih.

Nježno bi me poljubio. Zatim bi lukavo rekao:

– A sada trk, mlada damo. Neću nikome reći da si prekršila moju naredbu. Dobro?«

Ivan Meštrović i kći Maria 1930.

Od trenutka kad su se preselili u Mletačku ulicu, Olgin se život iz korijena promijenio jer se privikla na Ivanov raspored. Kad bi se spustio mrak pa više ne bi mogao nastaviti s radom, objesio bi kutu i beretku o kuku i izašao da se pridruži kolegama i prijateljima u kavani Medulić u Ilici. Ta su okupljanja trajala do kasno navečer, ali Ivan bi se vratio kući na vrijeme da večera s Olgom. Obično bi doveo prijatelja da nastave razgovor o politici. Najčešće su to bili slikar Jozo Kljaković⁷⁷ i monsijor Rittig, a kasnije bi im se pridružio i Ćurčin. On bi stigao na desert jer u njegovoj je kući bila sveta dužnost večerati s djecom prije nego što bi otišla u krevet.

Djeca su rijetko viđala Meštrovića osim za ručkom, jer večera im je posluživana rano u igraonici. Olga bi se popela na drugi kat i svirala klavir, pjevala dječje pjesme ili intonirala neku Lehárovu ili Straussovu ariju. Odijevala se u zagasite tonove jer su jarke boje smetale kiparu. Kad bi bio najavljen *Maestrov* dolazak, *mama* bi djeci zaželjela laku noć bez ljubljenja. Odrastala je u vrijeme kad se tuberkuloza smatrala najgorom bolešću i nastojala je spriječiti zarazu od te bolesti, uvjerena da je odrasli mogu prenijeti djeci ljubljenjem. Kao pažljiva domaćica nije pribivala muškim razgovorima i krajem večere povukla bi se tužeći se na glavobolju.

U Mletačkoj ulici broj 8 velike su napetosti između Srba i Hrvata bile tema svakodnevnih burnih razgovora. Bilo je još onih koji su podržavali uniju sa Srbima i Slovencima, ali i onih koji su joj se vječno protivili. Osamdesetgodišnji je Pašić tada gubio autoritet među srpskim političkim strankama. Kralj Aleksandar osjetio je da i njegov autoritet slabi. Nastojeći političkim rješenjima udovoljiti hrvatskim zahtjevima, odlučio je ujediniti dvije čvršće stranke Hrvatske i Srbije u nadi da će stvoriti stabilnost u novoj državi.

Njegova je strategija u početku djelovala. Godine 1925. sastavljena je nova vlada koja je ujedinila Radikalnu stranku s Radićevim Seljacima premda je sam Radić tada bio u zatvoru. Odmah je pušten na slobodu te je otišao u Beograd na pregovore s Pašićem. Nakon nekoliko sastanaka Seljačka je stranka iz imena isпустиła riječ »republikanska« i priznala monarhiju, a Radić je ušao u vladu. Većina je stranke prihvatila taj korak i ne

⁷⁷ Jozo Kljaković (1889-1969). Slikar i oslikavatelj zidova crkve sv. Marka u Zagrebu. Studirao je u Pragu, Rimu, Ženevi i u Parizu kod Lenoira. Dvadeset godina radio je kao profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.

treptujući iako je to u očima manjeg dijela hrvatske javnosti bio izdajnički potez.

Kralj i kraljica došli su u Zagreb gdje su naišli na razdragan doček. Bila je to prilika za proslavu »kolovoza 1925«, tisućite godišnjice kraljevstva u Hrvatskoj. Ali dobro neće potrajati. Pašić je umro u prosincu 1926., a 1927. Radić je opet prešao u oporbu k Neovisnim demokratima pod vodstvom Svetozara Pribičevića.

Dok je Meštrović boravio u Splitu, crnogorski je zastupnik Puniša Račić 20. lipnja 1928. u skupštini ustrijelio Radića. Ustrijelio je i Radićeva sinovca Pavla i Ivana Pernara. Meštrović se smjesta vratio u Zagreb, prenežen skupštinskim razbojstvom. Šest tjedana kasnije Radić je umro.

Prisjećajući se toga stravičnog zločina, Meštrović je napisao: »Možda se nisam slagao s nekim pitanjima Radićeve osobnosti« – mislio je pritom na neke Radićeve dvoznačne izjave – »ali smatram da je pucanj na njega pucanj na sve Hrvate.«

U turomnom političkom ozračju u Zagrebu Ivan se poželio vratiti obitelji koja je bila u Istri na praznicima. Ali nekoliko dana nakon dolaska u Opatiju osjetio je iste zdravstvene tegobe od kojih je već jednom bio poslan potražiti oporavak u toplicama u Fiuggiju. Prije i nakon tretmana svratio je u Rim, gdje su ga čekali neki neočekivani događaji. Jugoslavenski ambasador, kojega je osobno poznao, nije ga htio primiti, dok su se njegovi pomoćnici prema njemu čudno odnosili. Uskoro je za razlog tog neobičnog ponašanja doznao od pjesnika Rastka Petrovića, Nadeždinog brata, kojega je poznao od djetinjstva. »Što se tiče ambasade, s jedinstvom Srbije i Hrvatske je gotovo«, rekao mu je pjesnik. »Spremni su razvijoriti svoju zastavu i na ulaz postaviti srpski grb. Zato mu se tvoj posjet i učinio čudnim. Siroti! Jednostavno ne znaju što bi s tobom.«

Vrativši se u hotel, Meštrović je pronašao dugi brzoglav upućen iz Kardinalskog ureda u New Yorku, u kojem ga pozivaju na razgovor o vrlo obimnoj narudžbi za glavna vrata crkve sv. Patrika. Meštrović je bio oduševljen i odmah se bacio na izradu nacrtu. Dovršio ga je za tjedan dana i preko Vatikana ga poslao u Sjedinjene Države. Dana 21. rujna 1928. pisao je voditelju projekta Robertu Raileyu, izrazivši mu svoju spremnost.

»S oduševljenjem ću započeti rad na poslovima vezanima za katedralu sv. Patrika u gradu New Yorku, koji spominjete u pismu, sada kad sam vidio nacrtu koje mi je poslao gospodin Nikolorić...

Glava redovnice, bronca, 1928.

Radovi koje sam ostvario u dvadeset i pet godina profesionalnog života, zборе o mojoj kiparskoj vještini. Američka javnost već je upoznata s mojim kipovima. Muzeji u Chicagu, Detroitu, Rochesteru i Brooklynu posjeduju neka moja djela. Bilo bi mi ispod časti sudjelovati u natječaju za dobivanje projekta. Šaljem vam fotografije nekih svojih djela da ih pokažete onim povjerenicima katedrale sv. Patrika koji nisu upoznati s mojom umjetnošću.

Jedini sam kipar koji se u zadnja dva desetljeća predano i iskreno bavio vjerskim temama. Ponosan sam što sam im kao rezultat istinskog i dubokog umjetničkog nadahnuća vratio nekadašnje značenje. Uvjeran sam da sam među suvremenim kiparima najpozvaniji preuzeti na sebe taj projekt, ne samo zbog svojeg iskustva nego prije svega svojeg afiniteta prema vjerskoj tematici...

Do sada su moja djela na vjersku tematiku rađena neovisno, ni za neku predviđenu lokaciju ni u određenom stilu. Vaš je prijedlog nešto posve drugo jer se radi o gotičkoj crkvi i nužno je da kipove prilagodim tom stilu. Sveto pismo bit će izvor mojeg nadahnuća i potrudit ću se da ga umjetnički izrazim na najbolji način. U tome ne mogu oponašati svoje kolege nego velike majstore iz prošlosti iza kojih su ostala besmrtna umjetnička djela. Uvjeravam vas da će povjerenici u meni vidjeti umjetnika koji neće štedjeti truda i koji će uložiti sav svoj dar da stvori djelo vrijedno mojega glasa i crkve kojoj je namijenjeno.«

Meštrović je ocijenio da će mu za oblikovanje trinaest vrata i za rešetke trebati deset godina: samo na glavna vrata i oltarnu rešetku otpast će dvije godine. Povjerenici su, međutim, ustrajali na održavanju natječaja u kojem je Meštrović odbio sudjelovati. Tako je projekt njujorške katoličke katedrale propao.

Prije nego što se vrati u Hrvatsku i ode k obitelji u Opatiju, Ivan je namjeravao otići u Francusku i Veneciju. Jednoga jutra dok je radio na projektu katedrale sv. Patrika, u posjet mu je došao Barilli⁷⁸. Upoznali su se još prije Ivanova boravka u Fiuggiju. Prijatelj mu je rekao da je talijanski vođa Benito Mussolini⁷⁹ bio uvelike iznenađen – možda je bolja riječ uzrujan

⁷⁸ Bruno Barilli (1880-1952). Izdavač, glazbenik i kritičar talijanske glazbe, oženjen za Danicu Pavlović (1883-1965), Srpkinju u srodstvu s Karađorđevićima. Otac slikarice Milene Barilli (1909-1945).

⁷⁹ Meštrovićev jedini susret s Mussolinijem nakratko se zbilo 1911.

– kad je čuo da je Meštrović odbio njegov poziv pod izlikom da samo prolazi kroz Rim i da *duce* zacijelo ima važnijih i hitnijih pitanja nego da gubi vrijeme s nekim umjetnikom. Barilli je objasnio da je pokušao ublažiti Duceov gnjev ne odajući mu sve što je kipar rekao. Tvrđio mu je da je Meštrović stidljiv, da izbjegava politiku i da živi samo za umjetnost. Duce je odbacio ta objašnjenja ponovivši poziv Meštroviću. Mussolinija je zanimalo umjetnikovo mišljenje o njegovu svima poznatom govoru u vezi s Italijom, u kojem je pozvao žene da rađaju više djece da nadomjeste one koji su poginuli na bojištima.

Dan nakon Barillijeva posjeta, Meštrovića je u hotelu potražio fašistički agent i naredio mu da smjesta napusti Italiju. Meštrović je odbio rekavši da još mora posjetiti muzeje u Firenci i Veneciji. Agent je povikao na Meštrovića da treba ozbiljno shvatiti njegovo upozorenje. Kad je otišao, kipar je zatražio audijenciju kod šefa rimske policije, koji ga je ljubazno primio. Kad je čuo što se dogodilo, rekao je: »To je čisto fašističko maslo. Maestro Meštrović, shvaćate što se događa u mojoj zemlji, nekoć slobodnoj i gostoljubivoj. Sada je vode divlje zvjerske nezalnice. Dobro pamtim vaš rad koji je bio izložen na zadnjem bijenaleu u Veneciji i, dakako, onaj u Rimu 1911. Mi kultivirani Talijani znamo za vašu ljubav prema našoj zemlji i nitko vam ne može priječiti da dolazite u Italiju i boravite ovdje koliko kod želite.«⁸⁰

Meštrović se vratio u hotel s dozvolom koja ga ovlašćuje da u Italiji boravi kad god zaželi. Ali njegova je radost bila kratkotrajna jer se fašist vratio istog popodneva. Kad mu je Meštrović pokazao policijsku dozvolu, čovjek se nasmiješio i rekao: »To nema nikakvog značenja. Mi vodimo računa o unutarnjoj sigurnosti. Možete ostati još dva dana.«⁸¹ Meštrović je svejedno u Firenci i Veneciji ostao nekoliko dana i nitko ga nije uznemiravao.

Nekoliko dana ranije, u Zagrebu je veliko mnoštvo pohodilo Radićev pogreb. Radić je još bio na životu kad je oformljena nova koalicijska vlada pod vodstvom slovenskog svećenika Korošca, što je prvi put da je premijer bio ne-Srbin. Kralj Aleksandar dvaput je posjetio Radića u bolnici da smanji napetosti. Ali Hrvate je duboko potresla nenadana smrt njihova vođe.

⁸⁰ Te su riječi preuzete iz očevih *Uspomena*.

⁸¹ Također iz *Uspomena*.

Čak i Wickham Steed, koji je oduvijek podržavao ideju Jugoslavije, poslao je otvoreno pismo kralju optuživši Beograd za neispunjenje ideala unije.

Krajem 1928. kralj je sazvao brojne političare da pokušaju pronaći rješenje za sve dublju krizu. Radićev nasljednik u Seljačkoj stranci, Vladko Maček, susreo se s kraljem i opisao promjene koje je smatrao potrebnima. Međutim, političari su odbacili njegov prijedlog stvaranja federalnog oblika vlasti. Nešto kasnije, 1. prosinca, tijekom proslave u okviru obilježavanja tripartitnog kraljevstva, u Zagrebu su izbili neredi u kojima je policija ubila tri studenta jer su podigli crne zastave. Hrvati, zajedno s hrvatskim političarom, inače Srbinom, Pribičevićem, zasuli su Korošca zahtjevima. Premijer, koji se u biti svrstao uz centralnu vladu, nije imao druge nego podnijeti ostavku. Tada je nastupio kralj. Dana 6. siječnja 1929. raspustio je parlament i za premijera postavio dvoru privrženog generala Živkovića. Ustav je poništen i objavljena je diktatura. Bio je to kraj parlamentarnog eksperimenta u Jugoslaviji.

U to vrijeme, 10. travnja 1930., u londonskoj galeriji Tate otvorena je Jugoslavenska izložba sa 114 slikara i kipara koji su prvi put međunarodnoj javnosti predstavljali svoja djela.⁸² Važnost tog događaja, zajedno s masovnim odazivom posjetitelja – 50 000 samo u mjesec dana – privukla je veliku pozornost britanskih i američkih medija. U Sjedinjenim Državama »Christian Science Monitor« objavio je članak umjetničkog kritičara Franka Ruttera, koji je od Prvoga svjetskog rata pisao o Meštroviću i Rosandiću. Drugi kritičari analizirali su umjetnost južnih Slavena u britanskom »Observeru« hvaleći Meštrovića i Rosandića iznad svih.

Međutim, bilo je i komentara da bi slikari trebali biti okrenutiji sebi i odmaknuti se od europskih škola i pokreta, osobito francuskog impresionizma i fovizma. Umjesto da slijede Vuillarda, Bonnard, Matissea i Deraina, britanski su kritičari smatrali da se jugoslavenski umjetnici trebaju približiti bizantskoj umjetnosti. Neki je anonimni kritičar hvalio Meštrovićeve radove jer su navodno na tragu te namjere. »Ti izduljeni likovi, kao umotani u prozračni veo, odišu neodoljivim osjećajem svetosti«, pisao je.

⁸² Neki od njih bili su Petar Dobrović (1890-1942), Rihard Jakopič (1869-1943), Matija Jama (1872-1947), Miroslav Kraljević (1885-1913), Ljuba Ivanović (1882-1945), Nadežda Petrović (1873-1915), Branko Popović (1882-1944), Ferdo Vesel (1861-1946), Emanuel Vidović (1870-1953). Meštrović je izložio ukupno dvadeset pet radova.

»Kroz taj doživljaj dodirujemo samu srž bizantske umjetnosti. Upravo to i očekujemo da ćemo pronaći u jugoslavenskoj umjetnosti jer tamošnji su narodi postali kršćani zahvaljujući bizantskim a ne rimskim misionarima... Meštrović to živi i poštuje.«

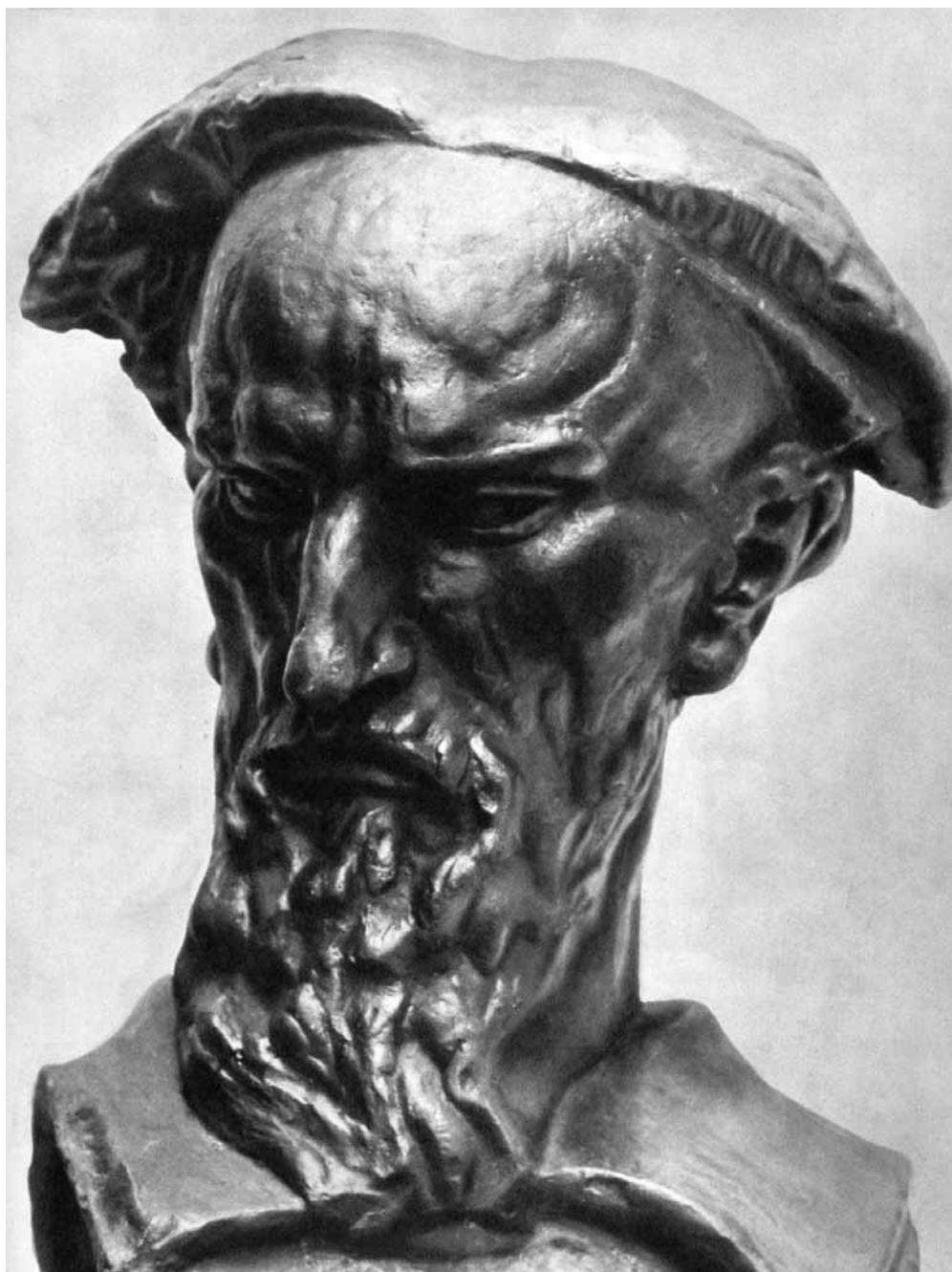
Te riječi samo pokazuju da britanski intelektualci nisu shvaćali različite kulture i vjere nove zemlje koju je stvorio Versailles. Mnogi su ležerno zaključili da su Hrvati i Slovenci pravoslavci kao i Srbi. Njihova nejasna poimanja išla su na ruku pristašama Srba. »Sunday Times« od 27. travnja 1930. pisao je o »balkanskoj rasi«. Druge su novine preuzele tu teoriju dodjeljujući egzotični balkanski i bizantski identitet svim narodima Jugoslavije.

Kasnije su djela iz Londona premještena u Umjetničku galeriju grada Leedsa odakle su dalje išla na izložbe u Bradford, Swansea, Edinburgh i Belfast, a u proljeće 1931. u Birmingham i Manchester. Po povratku u London, nakon više od godinu dana izlaganja po Ujedinjenom Kraljevstvu, napravljen je izbor djela za izložbu u Whitechapelu u srpnju. Vikont Burnham⁸³ otvorio je izložbu koja je uključivala i dvanaest Meštrovićevih djela.

U Engleskoj je u »Manchester Guardianu« o izložbi pisao James Bone, brat Muirheada Bonea, glasovitog slikara i autora eseja uvrštenog u monografiju o Meštroviću, objavljenu 1918. u Britaniji. I James i Charles Aitken, ravnatelj Tatea, bili su Meštrovićeve obožavatelji od čuvene izložbe u Rimu 1911. I »Belfast News Letters« objavio je komentar o izložbi, naslovljen »Prekrasno i temeljno«. Pridjev »temeljno« odnosio se uglavnom na kipove.

Meštrovićev veliki umjetnički angažman u Britaniji nije ga spriječio da izlaže u Beogradu, Zagrebu, Španjolskoj, u Minneapolisu u Sjedinjenim Državama. Također je sudjelovao na međunarodnoj izložbi u Barceloni i kasnije na samostalnoj u istome gradu, te u Valenciji. Nekoliko mjeseci kasnije poslao je tri rada na međunarodnu izložbu u Zürichu, u kojoj je prostor dijelio s umjetnicima kao što su Aristide Maillol, Jacques Lipchitz, Carl Milles i Henry Moore.

⁸³ Harry Lawson, vikont od Burnhama (1862-1933). Vlasnik »Daily Telegrapha«. Zastupnik u parlamentu od 1905.

Marko Marulić, bronca, 1924.

Ivo Tartaglia tridesetih je godina 20. stoljeća bio Meštrovićev najbližji suradnik. Njih su se dvojica upoznala dok je Ivan šegrtovao u Bili- nićevoj radionici i postali su dobri prijatelji. Tartaglia je uživao i Olginu privrženost i bezuvjetno poštovanje, što nije bio čest slučaj s Ivanovim prijateljima. Olga ga je nazivala »velikim gospodinom«, zbog čega mu je i povjerila svoja pisma kad je zauvijek otišla iz Hrvatske. Bilo joj je drago kad je Meštrović Tartagliu i njegovu ženu odabrao za kumove za sve svoje četvoro djece.

Tartaglia je bio nizak muškarac, uvijek u besprijekornim odijelima. Bio je pošten, velikodušan i obrazovan, volio je djecu, a kad se oženio za udovicu, bio je odličan otac kćeri svoje žene. Leonora Tartaglia bila je za glavu viša od svojega muža – kao što je bio slučaj i s Meštrovićem i Olgom – i odgovorna i velikodušna majka, baka i kuma.

Tartaglia nije krio svoju duboku ljubav prema gradu Splitu, gdje je mnogo godina proveo kao gradonačelnik, a kasnije je izabran za guvernera Dalmacije. Taj je položaj njegovu prijatelju Meštroviću dao priliku da promiče zanimanje i ulaganja u arheološka iskapanja kraj Knina, kao i u gradski muzej gdje je bila izložena zbirka Luje Maruna. Ivan je imao i podršku gradonačelnika Tartaglie za izbor lokacija unutar zidina Dioklecijanove palače za kipove *Marka Marulića* i *Grgura Ninskog*. Kipar je gradu oba kipa poklonio.

Kip Grgura Ninskog bio je popularan jer je biskup Grgur Ninski bio istaknuti lik iz rane hrvatske povijesti zahvaljujući svojim velikim premda uzaludnim naporima da obrani crkvenu autonomiju hrvatske Crkve i upotrebu domaćeg pisma glagoljice⁸⁴.

Grgurov je pokušaj osnivanja autonomne crkvene zajednice pri Ninskoj biskupiji propao uglavnom zato što se romanski živalj, kao i kler obalnih gradova, osobito Splita, suprotstavljao svakom pokušaju slabljenja svojih neposrednih veza s Rimom. Braneći jezik i pismo Hrvata i hrvatsku samostalnost, Grgur se suprotstavio splitskom nadbiskupu i centraliziranom papinstvu. Nakon dugotrajnih nastojanja Rim je u nekim nadbiskupijama dopustio bogoslužje na hrvatskom jeziku, ali srednjovje-

⁸⁴ Očuvanje glagoljice Meštroviću je bilo vrlo važno jer je jezik držao bitnim znakom hrvatskog identiteta. To je poimanje sadržano u kipu iz 1932. koji prikazuje ženu u seljačkoj odjeći, gdje sjedi s kamenom pločom u krilu, na kojoj glagoljicom piše: »povijest Hrvata«.

kovno hrvatsko kraljevstvo nije nikad dobilo vlastitu Crkvu s vlastitom biskupijom. Bio je to za Hrvate nesretan razvoj događaja, koji je slabio njihovu sposobnost da odole potonjim pokušajima njihova uklapanja u strane države.

Narod, svećenstvo i istaknuti hrvatski arheolog don Frano Bulić vodili su beskrajne rasprave o pravoj lokaciji za kip. Bulić se iz estetskih razloga žestoko protivio postavljanju gigantske skulpture unutar stare rimske palače cara Dioklecijana. Svećenstvo se protivilo njezinu prisustvu ispred katedrale jer je biskupovu prijekornu gestu s uperenim kažiprstom smatralo proturimskom. Čulo se kako narod govori: »Misli li taj Meštrović koji je bos sišao iz svojeg dinarskog sela da ima pravo mijenjati izgled našega grada? Misli li da je Dioklecijan? Znete koliko je parcela terena kupio u podnožju Marjana⁸⁵ da podigne svoju palaču?«

Meštrović je, pak, uporno tvrdio da Peristil treba poslužiti kao okvir statue. On je svim srcem bio uz Grgurove zahtjeve za služenjem mise na domaćem jeziku⁸⁶ iako se to u godinama prije Drugoga vatikanskog koncila činilo nezamislivim. Rekao je da je biskupov prst uperen ne samo protiv Rima nego i Italije, sa značenjem da je Dalmacija hrvatska. Meštrović je izvojevao pobjedu. Godine 1929. Grgur Ninski smješten je unutar zidina Dioklecijanove palače u nazočnosti kralja, guvernera Tartaglie, samoga umjetnika, mnogih političara i brojnih građana. Građani su postali ponosni na kip. Zadnjih šezdeset godina postalo je uobičajeno da se za sreću dodirne veliki nožni palac koji viri iz biskupove sandale. Pošto je preko njega prešlo bezbroj ruku, palac sjaji poput zlata.

Za talijanske okupacije Dalmacije kip je uklonjen kao znak hrvatske vlasti i neko se vrijeme tajilo gdje se nalazi. Konačno su ga komunisti vratili i postavili ispred starih gradskih zidina, kod Zlatnih vrata. Meštrović nije bio zadovoljan: »Seljaku nije dopušteno u grad«, primijetio je. U dubini duše bio je povrijeđen.

Krajem 1920. upustio se u još jedan važan projekt. Odlučio je u Otavicama izgraditi kapelu posvećenu Presvetom Otkupitelju, kao seosku

⁸⁵ Marjan je brdo prekriveno borovom šumom, nedaleko od grada na poluotoku. Gotovo netaknut 1920-ih i 1930-ih, sada je djelomično raskrčen i pretvoren u stambenu zonu.

⁸⁶ Danas se bogoslužje na starohrvatskom drži u Zadarskoj nadbiskupiji, kojoj pripada i gradić Nin.

Kip Grgura Ninskog, bronca, 1926-1927.

crkvu i konačno počivalište za užu obitelj. U pismu je napisao: »Ovaj projekt nije začel iz ponosa niti radi pripremanja mauzoleja za moju obitelj, nego kao spomen koji će biti neizbrisivo urezan u pamćenje mojeg naroda.« Građevina poznata i kao Meštrovićev mauzolej ima monolitsku monumentalnost, kompaktna je i masivna. Kapela je dovršena 1930.; osam godina poslije dovršena je palača u podnožju Marjana. Od trenutka kad je načinio prve nacрте tzv. palače podno obronaka Marjana, Meštrović ju je namjeravao pokloniti gradu kao umjetničku galeriju koja će nakon smrti njegove djece čuvati njegova djela. Ali nije uspio kombinirati životni prostor s prostorom određenim da kasnije postane muzej. Olga nije voljela živjeti u palači iako je djeci bilo zgodno što mogu slobodno trčati golemim parkom i dalje na žal omeđen Jadranom. Vođenje tako velike kuće čak i uz pomoć u kućanskim poslovima, Olgi je bilo naporno, osobito kad bi Meštrovićevi prijatelji došli »na nekoliko dana«. Mnogi bi ostali tjednima dok bi u Otavicama posjećivali članove obitelji Meštrović.

U mjesnoj crkvi Meštrović je isklesao kip Krista, *Vječno razapeti*, izrađen u kamenu i namješten iznad oltara. Podario je četvorici evanđelista ljudsko obličje predstavivši glave Luke, Marka i Ivana s njihovim tradicionalnim simbolima, volom, lavom i orlom, dok je za Mateja među tradicionalnim varijantama simbola odabrao kerubina⁸⁷. Meštrović ih je modelirao u kapeli. Zatim ih je šest umjetnika klesalo u kamenu pod budnim Meštrovićevim okom, koji je izveo završne zahvate. Tu je skupinu kipara Meštrović godinu dana podupirao raznim narudžbama⁸⁸. Osobito je bio sklon jednome od njih, po imenu Lozica, kojeg je vidio kao svojeg nasljednika. No sudbina mu nije išla na ruku jer je Lozicu još u mladim danima odbijena djevojka izdala talijanskom okupatoru koji ga je kasnije pogubio.

Ta djela nisu jedina koja je tih godina Meštrović planirao i ostvario. Bio je tada na vrhuncu karijere. Osjećao se krajnje samopouzđano, potaknut teorijom Otta Wagnera, koji je zagovarao stapanje arhitekture i

⁸⁷ Mogao ga je prikazati s vrećom punom novca, jer je Matej bio sakupljač poreza, ili s olovkom u ruci dok piše evanđelje uz pomoć anđela, ili sa sjekirom do nogu, koja simbolizira njegovo mučeništvo.

⁸⁸ Kipari su bili August Augustinčić (1900-1979), Grga Antunac (1906-1970), Ivo Lozica (1910-1943), Marijan Matijević (1907-1971), Drago Orlandini i Vanja Radauš (1906-1975).

Crkva Naša gospa u Biskupiji kod Knina, 1936-1938.

kiparstva. Osim crkve Presvetog Otkupitelja i palače u Splitu, planirao je i obnovu crkve svetog Marka u Zagrebu i nakanio glavnom gradu priskrbiti novu lokaciju za umjetničke izložbe gradnjom Umjetničkog muzeja. U isto se vrijeme navrh brda Avale kod Beograda gradio *Spomenik neznanom junaku*, crkva *Naša gospa* u Biskupiji kod Knina, u čast kralju Zvonimiru i konačno crkva Svetog Križa u Splitu, nadomak umjetnikove palače. Ondje je kipar postavio raspelo koje je izdubio u Cannesu, kao i dvadeset intarzija s prikazom Kristova života od Navještenja do Uskrsnuća.

Arhitekta Harolda Bilinića zadužio je da vjerno provede gotovo sve njegove projekte. Marin Marasović⁸⁹ zadužen je za gradnju zdanja u Splitu, kompleksa Crikvine, koji obuhvaća crkvu Svetog Križa, ljupki atrij – i crkvicu Gospe od Dobrog Savjeta koja potječe iz 16. stoljeća.

Umjetnički muzej ili paviljon u Zagrebu je i nacionalni spomenik i izložbeni prostor. To je prva monolitna okrugla zgrada u Europi s eliptič-

⁸⁹ Njegovo troje djece postalo je našim prijateljima. Dvoje od njih, arhitekt Jerko (1923-2009) i povjesničar umjetnosti Tomo (rođen 1929), posvetilo je živote očuvanju Dioklecijanove palače.

nom kupolom posve načinjenom od stakla, koja odozgo obasjava prostor prirodnim svjetlom. Taj arhitektonski nacrt koji je Meštrović načinio između 1934. i 1938., općim planom i rasporedom unutrašnjeg prostora odgovara njujorškom Guggenheimovom muzeju, prethodeći projektu Franka Lloyd Wrighta, izgrađenom između 1943. i 1947.

U oba muzeja kružni prostor širi se iz centralne dvorane na izdignute gornje galerije. Paviljon izgrađen na povišenom terenu koji povećava njegovu monumentalnost smješten je na stjecištu pet avenija. Nažalost, s vremenom je mnogo pretrpio. Prvo je pretvoren u džamiju pod fašističkim režimom Ante Pavelića, koji je kupolu dao premazati katranom. Zatim ju je Titova komunistička vlada pretvorila u muzej »oslobođenja« komunističke revolucije.

Meštrović je 1929. isklesao autoportret. Bareljef uklesan u kamenu bio je smješten u zidu hodnika kuće u Mletačkoj ulici. Prikazan je njegov odlučan profil, a u ruci drži dljeto nastojeći udahnuti život amorfnoj masi. Tih se godina njegove nevolje nisu ticale samo umjetničkog rada, nego ih je zadavala i diktatura kralja Aleksandra. Za njega su to bila vremena nereda, napetosti i surovosti.

Kralj je 1930. proglasio novi ustav za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca formalno preimenovavši zemlju u Jugoslaviju. Zemlja je podijeljena u nekoliko oblasti čija su imena odražavala zemljopisne a ne povijesne karakteristike. Stvarna je vlast ostala u Beogradu. Unatoč stalnim incidentima, Meštrović je ostao optimist. I dalje se zalagao za hrvatske težnje. Iza tog optimizma ležala je njegova vjera u njegovu osobnu sposobnost da utječe na Aleksandra, s kojim je zadržao prislan odnos.

U memoarima je Meštrović opisao kralja kao slabića koji se lako dao osvojiti laskanjem svojih dvorana. Tada je, međutim, nakon krvavih policijskih sukoba u Hrvatskoj, kralj shvatio da ga njegovi najbliži suradnici često drže u informacijskoj blokadi. Cijenio je Meštrovićevu iskrenost i nepristranost. Vjerovao je da se obojica bore za opstanak tripartitne države. Međutim, kad se Aleksandar u potpunosti složio s Meštrovićevim mišljenjem, bilo je već prekasno jer je ubrzo zatim ubijen u Marseilleu 1934. djelovanjem hrvatskih i makedonskih ekstremista.

Zadnje dvije godine života kralj se, spoznavši da su izvješća njegovih ministara, ambasadora i užega kruga lažna, sve više okretao kiparu. Meštrović je često odlazio u Beograd u nadi da će njegovi prijedlozi biti na

korist Hrvatima. Aleksandar se toliko pouzdavao u njegov sud da ga je dvaput molio za pomoć u osnivanju novoga Državnog savjeta i nudio mu važan položaj u vladi. Meštrović je to odbio. Za vrijeme tih privatnih audijencija Aleksandar je naručio i nekoliko radova: poprsje kralja i kraljičin portret.

Budući da je u Europi krajem Prvoga svjetskog rata vladao trend podizanja monumentalnih kipova u čast palim junacima, nije čudo da se za njim poveo i kralj Jugoslavije. Njegov *Spomenik palom junaku* trebao je nadmašiti sve ostale kipove, i po veličini i po važnosti. Koncept se podudara s umjetnikovom vizijom monumentalnosti. Meštrović je za brdo Avalu već načinio osam karijatida od tamnog mramora, svaku visoku tri i pol metra. One simboliziraju ženu-majku i predstavljaju osam pokrajina bivše Jugoslavije, svaka u nošnji svoje pokrajine. Iako ga ne podupiru, karijatide su integralni dio spomenika u obliku golema sarkofaga, dugog 40 metara, širokog 20 metara i nadahnutog grobnicom Kira Velikog u Perziji iz 6. st. pr. Kr.

U međuvremenu se jugoslavenska kriza još više produbila jer je hrvatski vođa Vladko Maček trunuo u zatvoru. Nad zemlju su se nadvili mračni oblaci iz Italije. Talijanski fašisti imali su novog saveznika u domaćem fašističkom pokretu ustaša, pod vodstvom Ante Pavelića. Oni su, dakako, surađivali s Mussolinijevom vladom koja je financirala njihove aktivnosti. Aleksandar je podcijenio opasnog talijanskog susjeda.

Krajem 1932. Francuzi su poslali svojeg istaknutog službenika u Beograd da Aleksandra upozori na sve veću opasnost koja prijete njegovoj zemlji. Francuzi su držali da bi dio Dalmacije trebao biti ustupljen Italiji da se izbjegnu veće žrtve. Poslanik je ostao zapanjen dok je slušao kralja kako s omalovažavanjem govori o talijanskoj vojnoj sili i kako uzdiže junaštvo jugoslavenskih vojnika. Njegova je megalomanija toliko uznemirila Francuza da se prije povratka u Francusku odlučio zadržati i nekoliko sati u Zagrebu da se nađe s Meštrovićem.

Sljedeći dan Meštrović je rekao Anti Trumbiću da otputuje u Pariz. »Moramo što prije otkriti Duceove zle namjere«, rekao mu je Meštrović. Trumbić se opirao, navevši kao razlog krhko zdravstveno stanje svoje žene, svoj starački zamor, nedostatak sredstava i mogućnost da uopće i ne dobije putovnicu. Krivio je kralja Aleksandra za Radićevu smrt rekavši: »Moraš priznati da je to gnjusnan čin koji nije mogao biti počinjen bez

kraljeva pristanka!⁹⁰ Kad se smirio, stao je nagovarati Meštrovića da on ode u Pariz. »Tebi ne nedostaje sredstava ni kontakata i tebi ne bi uskratili putovnicu«, rekao je. »Hrvatski ekstremisti i policija te nadziru. Znaju da si blizak s Aleksandrom«, nadodao je.

Meštrović je pristao jer je 27. veljače 1933. u Parizu trebalo biti otvorenje velike izložbe pod pokroviteljstvom francuskog Ministarstva obrazovanja. U katalogu je R. Warnier sastavio detaljnu analizu Meštrovićeva rada citiravši kiparove riječi o Michelangelu: »Taj renesansni titan svoju veličinu duguje svojim nastojanjima k višoj realnosti, zbog čega je svako njegovo djelo istovremeno potvrda sadašnjosti, poziv budućnosti i prodor k božanskome«, napisao je. »Umjetnost se ne može naučiti. Umjetnik mora posjedovati duboko uvjerenje o sporom napredovanju osobne zrelosti i nikakva umjetnička kreacija neće živjeti bude li joj nedostajala duhovna dimenzija.« André Dezarrois⁹¹ bio je zadužen za organizaciju izložbe i prijevoz brojnih radova, od kojih su neki težili nekoliko tona.

Dana 22. veljače Meštrović je u hotelu »Continental« napisao nekoliko razglednica: jednu Olgi, po jednu svakom svojem djetetu i konačno jednu Ćurčinu kojem je najavio svoj dolazak u Pariz. Dana 1. ožujka napisao je opet Ćurčinu: »Izložba je jučer otvorena. Pohodilo ju je oko dvije tisuće ljudi. Vrlo je dobro primljena, ali osjećam se zatrpan tolikim pozivima.«

Na klišejima je bila reprodukcija skulpture za monografiju koju se u Zagrebu spremala objaviti Nova Europa⁹² povodom Meštrovićeva pedesetog rođendana. Francuski tisak posvetio je izložbi mnogo prostora. Novinarka Lucie Delarue-Mardrus smatrala je da izložene šezdeset i tri skulpture i dvadeset i osam crteža zavrjeđuju veću pozornost, ali »Le Petit Parisien« nije se složio. Charles Feudal je u »Soirées de Paris« istaknuo Meštrovićevu sličnost Bourdelleu zbog njegove monumentalnosti, Rodinu po senzualnosti i Michelangelu po renesansnom klasicizmu. Zaključio je: »Hrvatski kipar jedinstven je po svojim intarzijama.«

⁹⁰ To se odnosi na proširene glasine da se kralj slagao s likvidacijom hrvatskog vođe.

⁹¹ Kustos Muzeja stranih suvremenih škola, Jeu de Paume des Tuilleries.

⁹² Važan mjesečnik posvećen političkim i kulturnim temama čiji je najistaknutiji urednik bio Milan Ćurčin. Izlazio je u Zagrebu od 1920. do 1940.

Moja majka, bronca, 1909.

Tom je prilikom francuska vlada otkupila kipove *Moja majka* i *Žena s harfom*. Kasnije je izložba preseljena u Metz i Prag. Poziv na izlaganje u Berlinu, koje bi otvorio sam Hitler, taktički je odbijen. Hitleru to nije promaklo.

Meštrovićeva pariška izložba imala je i umjetničku i političku svrhu. Po dolasku se odmah našao s Edouardom Herriotom, bivšim radikalno-socijalističkim premijerom koji je još vukao konce vanjske politike. Herriot ga je primio u Nacionalnoj skupštini, gdje je kroz dim lule srdačno izjavio: »Znam zašto ste došli. Oni talijanski gadovi žele vašu Dalmaciju.«

Meštrovića je zanimalo je li onaj »službenik« bio u Zagrebu s blagoslovom svoje vlade. Herriot je to potvrdio nadodavši da je odmah primio detaljno izvješće razgovora koji su obavili u Mletačkoj ulici. Herriot je kralja Aleksandra nazvao megalomanom koji ne uviđa ozbiljnost unutrašnjeg stanja u Jugoslaviji i mogućnost prodora Duceove vojske. »Ako kralj uskoro ne riješi sukobe između Srbije i Hrvatske, zemlju će mu odnijeti struja, a Dalmacija će tragično završiti.« Kasnije je Herriot dogovorio susret Meštrovića i ministra vanjskih poslova Légera. I on je žestoko kritizirao Aleksandrovu diktaturu ističući talijansku vojnu premoć. Priznao je da je kralj jedan od malobrojnih Srba koji iskreno žele spasiti Jugoslaviju kao pojam, dok njegovi ministri maštaju o Velikoj Srbiji.

»Francusku ne zanimaju Srbi i Hrvati. Moju vladu zanima samo Jugoslavija: zato smo i sudjelovali u njezinu stvaranju«, rekao je. Mozgajući tako, ministar je spomenuo da redovito komunicira s Naggiarom, francuskim ambasadorom u Beogradu, kojeg je smatrao stručnjakom za Balkan. Léger je načas zastao pa nadodao: »Ambasador Naggiar dobit će naputak da vama, maestro Meštroviću, preda na uvid sve poruke između moje vlade i vašega kralja.«

Nakon tih sastanaka Meštrović se susreo s Janom Masarykom, čehoslovačkim ambasadorom u Londonu i predsjednikovim sinom. Doputovao je iz Londona da vidi kipara u Parizu i odsjeo je u istom hotelu. Razgovarali su o političkim pitanjima koja se tiču i Jugoslavije i Čehoslovačke. Masaryk je vjerovao da je kraljev stav sramotan i nerazuman te da ubrzava raspad Jugoslavije i moguć gubitak Dalmacije. Bojao se da bi zbog Aleksandrove nesposobnosti i Čehoslovačka mogla platiti visoku cijenu.

Dva tjedna kasnije Masaryk i Meštrović susreli su se u Londonu. Meštrović je posjetio prijatelje Seton-Watsona i Wickhama Steeda i zajedno

su molili ostarjelog Sir Arthura Evansa, koji se povukao na selo, da se nađe s njima u Londonu. Nije postojala bolja osoba od Evansa da ih izvijesti o situaciji jer mu se Ministarstvo vanjskih poslova još povjeravalo. Evans im je prenio novost: »Doznali smo prekjučer da tri broda krcata streljivom i fašističkim odorama trebaju stići u Zadar. Materijal će biti raspodijeljen ustašama koji će uz Talijane prodrijeti u jugoslavenski teritorij.«

U svjetlu tog izvješća britanski ambasador u Rimu uputio je Mussoliniju prosvjednu notu naglasivši da je Britanija francuski saveznik, a Francuska jugoslavenski. Hineći iznenađenje, Duce je rekao da ništa ne zna o rečenom transportu, ali kad je ambasador iznio pojedinosti o tome da je jedan brod već iskrcao teret u Zadru, da je drugi u luci, a treći se primiče obali, Mussolini se osjetio dužnim povući.

Čuvši tu vijest od čovjeka koji ima pristup tajnama u Ministarstvu vanjskih poslova, Meštrović je palio cigaretu za cigaretom tvrdeći da ne vjeruje da bi kralj Aleksandar pristao na teritorijalne ustupke Italiji čak ni uz savjet Francuske. A ako i bi, rekao je Meštrović: »Hrvati će se boriti do zadnjeg čovjeka i zvat će Englesku u pomoć.« Evans se tužno nasmiješio. »Neće im biti ni od kakve koristi ako se Rim, Pariz i Beograd sporazumiju jer mi smo poput puške bez metaka«, rekao je.⁹³

Sutradan su glavne britanske novine objavile deklaraciju koju su potpisali Evans, Seton-Watson i Wickham Steed u ime prijatelja Jugoslavije, kojom osuđuju diktatorsku kraljevsku vladu pozivajući je na trenutačan povratak parlamentarizmu i tražeći da se pridržava svoje obveze da jednako štiti prava Srba, Hrvata i Slovenaca. Naglašavali su činjenicu da Maček kao predsjednik Seljačke stranke služi trogodišnju zatvorsku kaznu dok je bivši premijer Korošec također iza rešetaka.

Mačekova je presuda ponukala Meštrovića da prije povratka u Zagreb obavi razgovor za novine »Le Petit Parisien« čiji je razgovor s Mačekom i doveo do njegova uhićenja. U članku »Kako istaknuti jugoslavenski umjetnik Ivan Meštrović doživljava srpsko-hrvatsku uniju« objavljenom 14. ožujka Meštrović je rekao da Hrvatska žudi za samostalnošću i pravom da razvija vlastitu etničku i kulturnu tradiciju. Osudio je podjarmljenje Hrvata, ali se još protivio raspadu Jugoslavije. »Ne zaboravljam da ideja Jugoslavije pripada nama i da je njezino ostvarenje djelo sila Antan-

⁹³ Iz Meštrovićevih *Uspomena*.

te«, rekao je.⁹⁴ »Nacije koje su nas ujedinile imaju interes u održanju naše sloge. Bile su savjetnici i svjedoci našeg sjedinjenja i našeg sporazuma. Bile su i prijatelji našega kraljevstva i našega kralja. Ako žele djelovati kao jamci našeg integriteta u svojstvu treće strane... zar ne bi imali dužnost da budu savjetnici i arbitri naših unutarnjih sukoba? Ne sumnjam da je tim zemljama itekako važno da članovi naše 'obitelji' donesu najbolji mogući sporazum jer taj sklad jamči našu snagu da se odupremo opasnostima koje nam prijete izvana.«

Kad je u Zagrebu Meštrović sišao s vlaka, dočekao ga je vrlo zabrinuti Ćurčin. Čuo je iz Beograda da je kralj ljutit. Istog je dana Meštrović noćnim vlakom otputovao u Beograd te je, čim se našao u prijestolnici, zatražio audijenciju kod kralja koji ga je primio sutradan ujutro. Aleksandar mu je čestitao na izložbi u Parizu »koja služi na diku Jugoslaviji«. Meštrović je htio što prije s Aleksandrom prokomentirati ono što je doznao dok je bio u Francuskoj i Engleskoj i podnijeti kralju detaljno izvješće. Aleksandar kao da je imao razumijevanja. »Kakve koristi od mojih ambasadora u Parizu i Londonu kad ostaju neobaviješteni, ili mi možda namjerno ništa ne javljaju?«, nadodao je. Meštrović ga je tad upitao za Mačeka oštro kritizirajući odluku na tu zatvorsku kaznu, tvrdeći da Maček nije protiv Jugoslavije, nego samo želi autonomiju za Hrvatsku i federalni parlamentarni sustav. »Postupak protiv doktora Mačeka i njegova presuda u inozemstvu osramotili su našu vladu, što je, pak, pridonijelo unutarnjoj nestabilnosti Jugoslavije«, rekao je.

Meštrović je primijetio da kralj pažljivo sluša i na njegovo iznenađenje, kralj mu je najednom ponudio na uvid listu kandidata za novu vladu. »Ne mogu to prihvatiti«, odgovorio je Meštrović. »To se tiče samo vas. Molim, nemojte krivo protumačiti moje komentare. Nemam političkih aspiracija niti se smatram dorašlim tim pitanjima.«

»Razmislite o tome i vratite se sutra u deset«, rekao je kralj.

Sljedeći dan, kad je Meštrović ušao u kraljev ured, monarh je predložio da se prošetuju vrtom i zapodjeo naizgled trivijalan razgovor o biljkama i drveću. Aleksandar je sjeo na jednu stubu kojom se silazilo s terase i pozvao kipara da mu se pridruži. Htio je znati je li Meštrović razmotrio njegov prijedlog. Meštrović je ponovio da nema što razmotriti jer ga se to

⁹⁴ Isto.

ne tiče. Čuvši to, kralj s nestrpljenjem ustane i obojica se vrata u palaču. Meštrović je mislio da je audijencija gotova, ali kralj ga je još malo zadržao i pitao je li isпустиo ikakvu pojedinost u vezi sa susretima u Parizu i Londonu. »Mislim da sam vam rekao sve što bi vas moglo zanimati. Ima samo još nešto što vam nisam spomenuo. Mislim na razgovor koji sam obavio za 'Le Petit Parisien'. Imam ga u džepu i želim vam ga predati da ne bi netko iskrivio moje riječi.«

Kralj se nasmiješio i uzeo novine tvrdeći da ih je već vidio. Tad je upitao Ivana je li znao za članak koji su objavili njegovi britanski prijatelji i u kojem kritiziraju vladu. Zanimalo ga je i slaže li se Meštrović s izjavom Wickhama Steeda i Seton-Watsona. Meštrović je priznao da se slaže. Kralj Aleksandar mu je zahvalio i duboko uzdahnuvši rekao: »Tako je teško vladati, graditi i učvršćivati zgradu među tolikom korupcijom i licemjerjem. Mogu računati samo na svoje trupe. Naša jugoslavenska vojska krajnje je moćna; zapovjedništvo je u rukama mojeg odanog generala Petra Živkovića. Pokušaju li Talijani prijeći naše granice, neće biti nimalo teško poraziti Mussolinija.« Na kraju razgovora kralj je rekao zbogom i nadodao: »Dodite mi u posjet.« Meštrović se konačno našao s obitelji u Zagrebu. No kralj nije oformio novi kabinet, a Maček je ostao u zatvoru.